visat.

tardor 2025

Cal·lírroe: el naixement de la novel·la

Jaume Almirall Sardà

Un únic manuscrit medieval, del final del segle xiii o de l'inici del xiv, avui conservat a Florència, ens ha transmès *Cal·lírroe*, la novel·la grega més antiga que ha arribat fins a nosaltres. Actualment, gràcies a minsos però definitius testimonis papirològics i amb les aportacions de l'anàlisi estilística, s'està d'acord a datar aquesta obra entre els temps d'August i els de Neró, uns cinc-cents anys abans del que s'havia cregut durant molt de temps. Es tracta, doncs, de la mostra més primerenca de novel·la grega, gènere que es conreà i fou molt popular al llarg de l'època imperial romana, i que si bé tingué molt poca influència en la novel·la europea medieval, en canvi, a través de la novel·la bizantina, serví poderosament a la formació de la novel·la renaixentista i posterior. Tot i que, aparentment, aquesta novel·la primigènia queda molt lluny de la novel·la moderna, potser avui, quan des de fa temps es debat si la novel·la no ha recorregut i esgotat totes les seves possibilitats, tots els espais de coneixement i totes les formes, és interessant de reflexionar sobre els seus remots orígens.

A més de ser una obra amena i elegant, *Cal·lírroe* ens permet de veure com es configurà aquell nou gènere literari, la novel·la antiga, i de constatar com la seva primera manifestació ja apareixia en una forma perfectament constituïda.

Heus aquí l'argument. Cal·lírroe, noia siracusana de noble llinatge i d'extraordinària bellesa, s'enamora del no menys bell Quèreas i s'hi casa, però, en un atac de gelosia induïda per envejosos, ell la mata... en aparença. Posada amb gran quantitat de riqueses dins la tomba, un lladre s'ho emporta tot, inclosa la noia, que era viva, i la porta a vendre a Milet, on Cal·lírroe patirà un llarg seguit d'adversitats. Al mateix temps, Quèreas, que s'ha assabentat casualment del destí de l'esposa, parteix a buscar-la i, en un periple llarg i ple de perills extrems i després de gestes heroiques, la retroba i retorna amb ella

feliçment a la pàtria.

Es tracta d'una particular variant de la ficció narrativa en prosa, una forma que es desenvolupà en diferents direccions al final de l'època hel·lenística. La naturalesa social, política i humana d'aquell temps, tan diferent del que havien estat els estadis anomenats arcaic i clàssic, feia aparèixer la formidable herència literària de la cultura grega com un producte inert, adscrit a l'erudició, a l'educació formal, a la configuració de l'individu més o menys culte, però ja no com una cosa «viva» que sorgís de la vida comunitària i hi actués, que en formés part essencial. Si el lector, a Grècia, era tan antic i tan relativament escàs com el llibre, en els nous temps de l'hel·lenisme i de l'imperi la literatura ja només neix dels llibres i s'adreça a la classe dels lectors de llibres. En aquest context, els vells gèneres es transformen, i sobretot desapareixen. Però és justament aquí que neix la novel·la. Segons la vella teoria, la novel·la substitueix l'antiga èpica: una formulació potser simplista, però no errada de tret. Una distància enorme separa els herois de l'èpica, lligats a uns valors de la comunitat, que representen en grau màxim, dels protagonistes de les novel·les, que són fonamentalment individus enfrontats a un destí que se'ls revelarà problemàtic, però en una dimensió únicament personal.

Per explicar el sorgiment del nou gènere, tal com es presenta en *Cal·lírroe*, em fixaré en dos aspectes que considero essencials de la seva constitució: la textura narrativa del discurs i la naturalesa dels protagonistes, els nous herois.

Des del mateix inici de l'obra, Caritó en subratlla el caràcter narratiu, tot esforçant-se a mantenir en tot moment la ficció que estem davant algú que ens parla: «Jo, Caritó d'Afrodísias, secretari de l'orador Atenàgoras, em disposo a contar [διηγήσομαι] una història d'amor esdevinguda a Siracusa». Després, en dos moments, l'autor ofereix un resum dels fets narrats, abans de continuar. El primer és exactament a la meitat de l'obra, a l'inici del llibre cinquè,[1] i l'expressió, que és la mateixa del preàmbul, novament remet a un context oral: «El que es va esdevenir a continuació, em disposo a contar-ho ara» (διηγήσομαι: V, I, 2). El segon moment és en començar el vuitè i darrer llibre, i tan sols aquí, quan ens trobem gairebé al final del relat, prop del desenllaç, apareix el terme

«composició escrita» (σύγγραμμα), i els seus destinataris són descrits pel nom: «Crec que aquesta part final de l'obra resultarà més plaent als lectors» (τοῖς ἀναγινώσκουσιν: VIII, 1, 4), si bé, immediatament, per anunciar el que es disposa a narrar, torna a fer ús d'un verb de dicció: «contaré» (λέξω: VIII, 1, 5). L'autor també usa el terme «escriure», referit a la seva creació, a l'èxplicit, la frase de cloenda de la novel·la: «Fins aquí la història de Cal·lírroe que he posat per escrit» (συνέγραψα).[2]

La il·lusió que el text que s'està llegint és alhora un relat que ens arriba en paraula viva es manté tot al llarg de l'obra gràcies a aquestes intrusions que hi fa l'autor en primera persona i gràcies a l'estil, caracteritzat per una calculada naturalitat expressiva que fa que el relat llisqui sense entrebancs ni enfarfegaments retòrics.

L'artifici metaliterari de dos diferents passatges de la història accentua encara més l'aura d'oralitat de la narració i delata el deliberat propòsit de l'autor d'aconseguir-la. En el primer (V, 5, 3), la protagonista es lamenta per la seva trista sort i resumeix, també ella, els dissortats episodis pels quals ha transitat fins al moment: «He mort, he estat enterrada, he caigut en mans de lladres de tombes, m'han venut, he estat esclava». I, com a corol·lari de tanta desgràcia, expressa la consciència que el seu nom i la seva dissortada història corren en boca de la gent: «Ja soc una contalla [διήγημα] a Àsia i a Europa»; la contalla que amb el títol *Cal·lírroe* té a les mans el lector.

El segon passatge forma part del final de l'obra. Retornats feliçment a la pàtria tots dos joves, el poble enter de Siracusa, reunit al gran edifici del teatre, espera amb gran expectació que Quèreas parli, «perquè volia sentir el relat complet dels seus viatges per l'estranger» [πάντα τὰ τῆς ἀποδημίας διηγήματα: VIII, 7, 3]. En mostrar-s'hi renuent el jove, però, per tal com se sent avergonyit per la part de culpa que ha tingut en els fets, el pare l'esperona a contar-ho tot fil per randa, per més que «la primera part del teu relat [τὰ μὲν οὖν πρῶτα τῶν διηγημάτων], el poble ja la coneix» (VII, 7, 5). I, encara que això és del tot veritat, el pare mateix resumeix els primers episodis de la història, precisament els que el poble ja coneix perquè s'han esdevingut a Siracusa a l'inici del cas —el conegut recurs, doncs, de contar allò que s'afirma que no es vol contar—, per,

tot seguit, demanar a Quèreas que continuï: «Tu explica'ns [διήγησαι] els fets que van esdevenir-se després que salpéssiu d'aquí» (VIII, 7, 8). D'aquesta manera, en les últimes pàgines de la novel·la s'ofereix al lector un breu resum de tot el relat ja conegut, posat ara en boca dels qui l'han protagonitzat. Talment al final de l'*Odissea* el protagonista i l'esposa es conten els fets esdevinguts en els llargs anys d'absència d'ell: l'odiosa presència dels pretendents, Penèlope, i, més detalladament, els patiments a Troia i en el penós errar, Odisseu (*Odissea*, XXIII: 300-341). No en va, en fer que Quèreas inicií el seu relat —«Quèreas va arrencar a contar des d'aquí» (ἔνθεν ἑλὼν διηγεῖτο: VIII, 7, 9)—, l'autor usa una expressió homèrica referida a Demòdoc, l'aede de la cort dels feacis, en el moment de cantar l'episodi del cavall de fusta, davant el seu mateix protagonista, un Odisseu emocionat fins a les llàgrimes (*Odissea*, VIII: 500).

Contribueix poderosament al manteniment de la ficció oral el fet que sembla que no abandona el relat la presència de l'autor, la veu del qual, amb l'ús de la primera persona, es fa present en el proemi i reapareix, com hem vist, algunes vegades més. És obvi que les paraules liminars, que fan de presentació de l'obra, s'emmirallen en els respectius proemis d'Heròdot i de Tucídides; però aquests són lleugerament més extensos perquè declaren la intenció que ha mogut l'autor, que hi apareix en tercera persona, a compondre la seva història:

> Aquesta és l'exposició de la investigació portada a terme per Heròdot d'Halicarnàs amb la finalitat que ni les fetes dels homes caiguin en l'oblit amb el pas del temps ni les grans i admirables gestes acomplertes tant per grecs com per bàrbars no quedin privades de glòria, i especialment la causa per què es van fer la guerra entre ells.
>
> Tucídides d'Atenes ha posat per escrit la guerra que peloponesis i atenesos s'han fet entre ells, havent començat tan aviat com s'entaulà i perquè preveia que seria important i més digna de record que no les precedents.

La novel·la és bàsicament un relat en prosa i, en aquest sentit, sens dubte és en gran part del gènere de la història, tal com el configuren Heròdot i Tucídides, que sorgeix: n'hereta la combinació de narració i

discurs directe. Però tots dos historiadors relaten fets que ocorren al llarg de molts anys i que protagonitzen pobles i exèrcits. *Cal·lírroe*, malgrat els trets històrics que usa com a teló de fons del seu argument —un escenari que es projecta quatre-cents anys enrere— és una ficció. L'esperit d'aquesta obra, naturalment, és molt més proper a la història d'Heròdot, tan salpebrada d'anècdotes i en la qual no falten pas històries d'amor, que són, en canvi, absents del tot de la de Tucídides, com en són, de fet, les dones, si no és per dir-ne que no han de donar motius perquè se'n parli…

L'amor, en efecte, és l'element característic i distintiu de la novel·la: de fet, «relat d'amor» és una de les expressions que millor defineixen, entre els antics, el nou gènere, que mai no tindrà un nom propi. *Cal·lírroe*, com les novel·les que la seguiran, conta bàsicament els esdeveniments que afecten dos simples humans. L'atractiu del relat són les bigarrades peripècies que protagonitzen, en aquest cas, els joves Cal·lírroe i Quèreas, que el lector acompanya per un llarg seguit d'aventures, en un cercle que, partint de la felicitat, hi retorna després de transitar per tota mena de perills. En l'acció es veurà desfilar una llarguíssima galeria de personatges, des d'humils esclaus fins als reis més poderosos, persones virtuoses, honestes i íntegres, i també de vils, cruels i envejoses; hi apareixen la bonhomia, la delicadesa i l'amistat generosa, i també la mesquinesa, la gelosia, la crueltat i la violència; s'hi descriu la vida al camp com la de populoses ciutats, tant d'Occident com d'Orient; s'hi assisteix a batalles a terra i al mar, a tumultuoses sessions de l'assemblea del poble, a escenes de tendra intimitat, a diàlegs vivaços i a monòlegs commovedors, i no hi manca la lliçó final: que la protagonista mereix ser salvada per les seves virtuts, i que el seu espòs es guanya el perdó i la salvació pel seu penediment sincer i pel seu valor extraordinari.

Per construir i mantenir aquest relat cal que els dos herois, que també són hereus de la tradició èpica, estiguin dotats d'un do diví: la seva bellesa sobrehumana. Aquesta bellesa provoca no solament el recíproc enamorament sobtat i aclaparador que posa en marxa l'acció, sinó també la fascinació absoluta de tothom que els contempla. Dues escenes significatives, en aquest sentit, emmarquen tot el relat. Quan, a l'inici de l'obra, Quèreas es deixa morir, perquè sap que no aconseguirà que el pare de Cal·lírroe li

concedeixi la filla per esposa, el poble, reunit en assemblea, desatén tot altre afer comú i insta amb precs i súpliques al general perquè cedeixi. La segona escena, ja descrita abans, transcorre novament al gran edifici de les reunions del poble, que una gernació omple de gom a gom per poder sentir de boca de Quèreas el relat de totes les aventures. Se'ns diu que els siracusans estan més agraïts als déus per la salvació d'aquells dos nois que no per la victòria sobre els totpoderosos atenesos que significà, uns anys abans, la salvació de la ciutat entera. Hiperbòlica alegria del poble, condigna de la hiperbòlica bellesa atribuïda als dos protagonistes i de les exagerades i inversemblants peripècies de l'acció. Tot plegat, però, necessari per dotar d'atractiu un relat que ofereix entreteniment i evasió al públic lector, que, com els siracusans de la novel·la, el troben, per innovador, més interessant que els gèneres fossilitzats de la tradició i, no cal dir-ho, el troben —el trobem?— molt més interessant que no l'espectacle de la política del temps.

Notes

[1] Un detall que fa versemblant creure que *Cal·lírroe* circulava en dos rotlles de papir d'extensió molt semblant, cadascun dels quals contenia quatre llibres.

[2] La frase, a més, fonamenta la certesa que el títol de la novel·la és *Cal·lírroe*, i no *Quèreas i Cal·lírroe*, com s'ha cregut universalment i per molt de temps.